

AZ ISTENI ÉS AZ EMBERI REND KÖZÖTTI HARMÓNIA POÉTIKÁJA

Chateaubriand és A kereszténység szelleme

ÁDÁM Anikó*

Tanulmányunk azt a folyamatot írja le, ahogy Francois-René de Chateaubriand (19. századi francia katolikus író és filozófus) forradalom utáni, fiatalkori ateista gondolatrendszere keresztény poétikává alakul a 18. és a 19. század fordulóján, és ahogy gondolatilag és retorikailag megalapozza az úgynevezett keresztény megújulást a francia romantikában. *A kereszténység szelleme* című apológiájának fő tézise, hogy a kereszténység szelleme a világmindenség, az élet és a kultúra minden rétegében jelen volt, van és lesz. Ezt támasztja alá a teremtett természet, amelynek szublimált szépségét csupán az ember tudja megérteni és átérezni. Ez bizonyítja, hogy Isten a világot az ember számára teremtette.

François-René de Chateaubriand (1768–1848) *A kereszténység szelleme* [*Le génie du christianisme*] (1802)¹ című nagy hatású apológiába beemel két történetet, a *René* és az *Atala*² című regényeket, vagyis fikciós szövegeket, s bár ezzel szétzilálja az apológia műfaji határait, a két regény alkalmat ad neki arra, hogy *A kereszténység szelleme* című szövegben megjelenő keresztény poétikát kiteljesítse. A *René* a romantikus *mal du siècle* fogalmával leírt homályos és céltalan szenvedélyeket illusztrálja, míg az *Atala* az egyedül az ember számára felfogható természeti csodákat eleveníti meg.

A kereszténység szelleme szerzőjének köszönhetően egyfajta keresztény naturalizmus születésének lehetünk tanúi a 18. és a 19. század fordulóján,

* Habilitált egyetemi docens, PPKE BTK.

¹ François-René de CHATEAUBRIAND: *Essai sur les Révolutions* [1797]. *Génie du christianisme* [1802]. Paris, Gallimard, Pléiade, 1978. Az idézett művekből származó idézetek jelen tanulmány szerzőjének fordításai.

² François-René de CHATEAUBRIAND: *René. Atala*. Paris, Booking International, 1993.

amelyben a természetet már nem a költő szépíti meg stilisztikai és költői eszközök segítségével, hanem az ember jelenléte kölcsönöz a természetnek bizonyos drámai erkölcsiséget és költőiséget.

„A közönséges műemlékek az őket körülvevő tájaktól kapják nagyságukat; a keresztény vallás ezzel szemben megszépíti a természet színpadát, oltárokat épít rá és szent tárgyakkal díszít fel. *René* történetében európai kolostorokról meséltünk, és felvázoltuk, hogy milyen hatást gyakorolnak a természeti tájra.³”

Ebben az esztétikában a poétika azt jelenti, hogy a természet kontemplációját követően az emberi alkotás ad értelmet Isten teremtő munkájának.

Szerzőnk a forradalom elől menekül az európai ember számára Édenkertként kínálkozó Amerikába. Öt hónapot tölt el az észak-amerikai erdőségekben, majd ez az utazás és a vad, vagyis embertől érintetlen természet látványa felébreszti költői tehetségét; a forradalom viszont, amely az ész számára érthetetlen és tragikus esemény, személyes életében pedig egyéni trauma volt, történetírói tehetségét aktiváltja.

Nem meglepő, hogy a terror, a szabadság és egyenlőség oltárán hozott áldozatok után számos korabeli történeti munka⁴ teszi fel ugyanazokat a kérdéseket, és a tragédia, vagyis a forradalom, illetve az egyes államformák hanyatlásának okait keresi. Ebből a nyugtalanságból születik *A kereszténység szelleme* című apologia előtt Chateaubriand *Értekezés a forradalmakról* (1797) című műve, amelyet sem szándékában, sem eredményeiben nem lehet eredeti műnek tekinteni. Az *Értekezést* az *Egy éjszaka az Újvilág vad népei között* [*Nuit chez les sauvages du Nouveau Monde*] című fejezet zárja, és a történelem pesszimista víziójára adott lehetséges rousseau-i választ sugallja: a vad, vagyis természetes, tiszta és büntelen élethez való visszatérést. Chateaubriand ehhez azonban egy nagyon költői aspektust is hozzáad, a sors drámájának aspektusát. A történelmi korok ciklikus mechanisztikus elméletét⁵ kiegészíti a folyó és a folyékony történelem képe:

³ CHATEAUBRIAND (1802) i. m. 876.

⁴ Mallet DU PAN: *Considérations sur la nature de la Révolution de France* [*Elmélkedések a franciaországi forradalom természetéről*] (1790). (Paris, Wentworth Press, 2018.) című művét említjük, amelyet Chateaubriand minden bizonnyal olvasott, és amelyből merített, és amely szerint a forradalom okai nem erkölcsi vagy társadalmi, hanem gazdasági okok voltak.

⁵ A ciklikus szemlélet megtalálható Gabriel Bonno de Mably, Jean-Jacques Rousseau, Guillaume-Thomas Raynal és Franz Anton Mesmer műveiben.

„Minden kor olyan, mint egy folyó, amely a sors hajlamai szerint sodor minket magával, amikor elmerülünk benne [...]. [Néhányan [...]] lendületesen átkelnek rajta [...]. Mások ezen az oldalon maradnak, nem akarnak átkelni [...]. Így az előbbiek egy elképzelt tökéletes világba repítenek minket, és általuk megelőzzük saját korunkat; az utóbbiak visszatartanak minket, elutasítják a felvilágosodást, és 1796-ban is a XIV. század emberei akarnak maradni”⁶

Úgy is mondhatnánk, hogy az *Értekezés a forradalmakról* egy szellemi időutazás, egyfajta intellektuális narráció, Chateaubriand szellemi fejlődésének a krónikája. Ahogy Maurice Regard mondja a *Pléiade* kritikai kiadásában megjelent *Értekezéshez* írt jegyzetében:

„A történelemnek ez a megközelítési módja összhangban van a művész zsenialitásával, amelynek köszönhetően minden művében folyamatosan felidézi érzéseit, emlékeit, tájakat és eseményeket, időközönként és tereken át, egy kedvelt kifejezéssel élve – szövegei egymást visszhangozzák. Kissé leegyszerűsítve ez művészetének valódi forrása.”⁷

Az *Értekezés a forradalmakról* és *A kereszténység szelleme* című írások között nagyon kevés idő telik el, mégis jól látható, hogy bizonyos szempontból ellentmondanak egymásnak: az *Értekezés* a 18. század, Voltaire és Rousseau fényében íródott, míg *A kereszténység szelleme* már egy új érzékenységet hirdet. A két mű azonban ki is egészíti egymást, mert az apológia válaszol az *Értekezés*ben feltett nyugtalan kérdésekre. A két írás azonban, mintha nem ugyanannak az embernek a műve lenne. Az első pesszimizmusát, bizonytalanságát és antiklerikalizmusát a másodikban a keresztény valláson alapuló társadalmi rend bizonyosságai cáfolják. Az *Értekezés*ben a szerző a nemzetek vallás hiányában bekövetkezett összeomlását írja le, míg *A kereszténység szellemében* a kereszténységhez való visszatérést és a társadalmi megújulást vetíti előre.

Rousseau és Abbé Raynal lelkes olvasója az *Értekezés a forradalmakról* című művében nem hisz az emberben. A történelem folyamán a természetes szabadság megromlik, és a fejlődés az emberiséget a katasztrófa felé vezeti. *A kereszténység szelleme* viszont az isteni teremtés és a reflexiók középpontjába a

⁶ CHATEAUBRIAND (1797) i. m. 42–43.

⁷ Uo. 1387.

keresztény embert állítja, és az emberiség történetét a tudomány, az erkölcs és a művészetek fejlődésén keresztül a vallás fényében mutatja be.

„Hisszük, hogy a kereszténységnek ez a megközelítése kevésbé ismert összefüggéseket tár fel: a kereszténység fenséges, hiszen a világ bölcsőjéig nyúlnak vissza ősi emlékei, misztériumai kimondhatatlanok, imádjuk szentségeit, történetei érdekesek, erkölcsi égi, pompázatos, gazdag és kecses, minden művészetet megihlet. Láthatjuk a költészetben. [...] Az irodalomban, az ékesszólásban, a történelemben és a filozófiában. [...] A művészetekben. Micsoda remekművek!”⁸

A megközelítésében és módszerében megnyilvánuló szinkretizmusnak köszönhetően Chateaubriand ebben a műben alapozza meg azt a szintetizáló összehasonlító esztétikát, amely a totális művészet romantikus felfogásához vezet majd.

„Egy sívárnak, szomorúnak és elhagyatottnak tűnő tájba helyezz el egy falusi harangtornyot, és azonnal minden megelevenedik: a pásztorok és a nyájak, az utazók menedékéről, a zarándokok alamizsnájáról, a vendégszeretetről és a keresztény testvériségről szóló szelíd gondolatok mindenütt felbukkannak.”⁹

Tartalmi különbségeik ellenére mindkét mű a romantikus érzékenységet alapozza meg. Az *Értekezés* kétségbeesett diagnózist állít fel arról, amit a század betegségének, *mal du siècle*-nek neveznek, és szomorúan ábrázolja a jövő nemzedékét, amely passzívnak és a haszontalannak érzi magát, öngyilkossági hajlamokkal, és a kudarcba fulladt forradalom miatt keserűséggel telve.

A *Kereszténység szellemében* viszont már egy nyugodtabb, békésebb romantikát hirdet az író; nem csupán a társadalmi haladásról ír, hanem a művészetek fejlődését is új színpalak között, új modellek, a középkor és a Biblia alapján képzelel el.

⁸ CHATEAUBRIAND (1802) i. m. 471.

⁹ Uo. 798.

Ez az elegáns¹⁰ és érzékeny új könyv a 18. és 19. század fordulóján elhozta Chateaubriand számára a hírnevet. Ahogyan azonban a *Síron túli emlékiratok*ban [*Mémoires d'outre-tombe*]¹¹ (1811–1848) mondja: *A kereszténység szelleme*, bár egy soha nem látott nosztalgikus fényben ábrázolt univerzumba vezeti az olvasót, csupán egy pillanat a gondolkodásának fejlődésében, egy alkalom szülte mű.

A gondolati fejlődését reprezentáló további esszéivel (*Történelmi tanulmányok* [*Études historiques*], *Értekezés az angol irodalomról* [*Essai sur la littérature anglaise*], *Utazás Párizsból Jeruzsálembe* [*Itinéraire de Paris à Jérusalem*], *Síron túli emlékiratok* [*Mémoires d'outre-tombe*]) Chateaubriand végül a forradalmi eszmét Krisztus üzenetével összekapcsolva válaszol az *Értekezés a forradalmakról* zaklatott kérdéseire.

A 18. század végén született *Értekezés* is tartalmazza már a keresztény hit elemeit, amikor megállapítja, hogy a katolicizmus hanyatlik, és felteszi a kérdést, hogy melyik vallás fogja felváltani? A válasz erre a kérdésre az egyetlen Isten, aki a természet csodáiban nyilvánul meg, és aki az evangéliumban, vagyis minden emberi vallás összegzésében mutatkozik meg.

„Ő az egy Isten. A völgy növényei és Libanon cédrusai áldják őt, a rovar az ő dicséretét ciripeli, az elefánt őt köszönti napfelkeltekor; a madarak őt éneklük a lombok között, a szél az ő nevét suttogja az erdőkben, a villám dörögve hirdeti hatalmát, és az óceán hirdeti végtelenségét: egyedül az ember mondta, hogy nincs Isten.”¹²

1799. április 5-én, két évvel az *Értekezés* megjelenése után Chateaubriand benyújtja az apológia első változatát, *A keresztény vallás erkölcsi és költői szempontból* [*La Religion chrétienne par rapport à la morale et à la poésie*] című kéziratot egy hamburgi nyomdásznak. Ez a szellemi és morális fordulat, amikor az ateista költő keresztény hívővé válik, megmagyarázhatatlannak és váratlannak tűnhet. Ugyanakkor a metamorfózis lelki nyomait megtaláljuk az *Értekezés* végén, ahol a természet a szabadság kiváltságos helyeként jelenik

¹⁰ *A kereszténység szellemét* azonban Charles-Augustin Sainte-Beuve, a neves 19. századi pozitívista kritikus és író, például élesen bírálta, aki a nagyszabású műben „a kereszténység világi és dekoratív apológiáját, a gazdatest mérgeét” látta (ld. Charles-Augustin SAINTE-BEUVE: *Chateaubriand et son groupe littéraire* [*Chateaubriand és irodalmi köre*]. Paris, Classiques Garnier, 1948. 225.).

¹¹ François-René de CHATEAUBRIAND: *Mémoires d'outre-tombe*. Paris, Flammarion, 1982.

¹² CHATEAUBRIAND (1797) i. m. 377.

meg: „De nincs kormány, nincs szabadság? Szabadság? Igen, szabadság! Csodás szabadság! Menyei! A természeté.”¹³

Az új műben, azaz *A kereszténység szellemében* a természet szabadsága a természet misztériumává alakul. A természet azért titokzatos, mert Isten teremtette, és Isten eredete ismeretlen az ember előtt. Az *Értekezésben* az író arról beszél, hogy képtelen meghatározni magát a természetet: „csak azt tudom megmutatni, hogyan hat ránk.”¹⁴ – magyarázza a költő, mielőtt a már említett utolsó fejezetben leírja az amerikai „vadak” között töltött éjszakát.

A kereszténység szellemében a perspektíva megváltozik; az ember az, aki a természetre hat, és az embertől elidegeníthetetlen eredendő bűnön keresztül tragikus jelleget ad neki, hiszen az ember is a természet része, ő is titokzatos, mint a természet, mert ő is az isteni teremtés gyümölcse. A kereszténység apológiájában a reflexió kiindulópontja tehát a rejtély és a misztérium: „A világegyetemben minden titokzatos és ismeretlen. Maga az ember szintén különös rejtély. Honnan ered a villanás, amit mi létezésnek nevezünk, és melyik éjszakán fog kialudni?”¹⁵

Chateaubriand maga, gondolatainak természetes fejlődésén kívül, amely a vallás felé fordította, két magyarázatot is adott arra, hogy miért lett újra hívő: haldokló édesanyja, akit az *Értekezésben* taglalt ateista gondolatai elkésérítettek, arra kérte, hogy térjen vissza a hithez. Nem sokkal később imádott nővére, Julie is meghalt. Ezeket a szomorú életrajzi eseményeket egészítette ki barátja, Louis de Fontanes bátorítása: „Ez a két hang a sírból, a halál [...] magával ragadott. Keresztény lettem. Bevallom, hogy nem a vakító természetfeletti fényeknek engedtem, a meggyőződésem a szívemből jött: sírtam és hittem.”¹⁶

Valódi megtérés vagy önérdék által diktált sikervágy (hiszen a legjobb politikai és társadalmi kontextusban állt elő a mindenkor és mindenütt megtalálható kereszténység gondolatával)? Chateaubriand esztétikai reflexiójának egész alapja ebben a vallomásban rejlik. Bocsánatkérése nem teológiai jellegű, hanem személyes és szívhez szóló, költészetté szublimálódik, igaz, kissé hivalkodó és maníros, de új nyelvet beszél.

A vallási restaurációs mozgalom spontán módon alakult ki, és követte a forradalmi események után bekövetkezett általános megbékélést Franciaországban. A politikai körülmények is kedvezőek voltak a béke megteremtéséhez: Napóleon

¹³ Uo. 441.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 473.

¹⁶ CHATEAUBRIAND: Előszó az első kiadáshoz. In: CHATEAUBRIAND (1797) i. m. 1282.

Bonaparte a vallási megbékélés érdekében konkordátumot kötött a katolikus egyház vezetőivel, amelyben elismerte, hogy a katolikus vallás a francia nép többségének vallása. A szerződést 1802. április 8-án fogadták el, és április 18-án, húsvét napján újra bevezették a katolikus vallásgyakorlatot. És tíz év után először ébresztették a párizsiakat a Notre-Dame harangjai. Erről a felemelő élményről Chateaubriand is beszámol az emlékirataiban. Fontos azonban kiemelni, hogy Chateaubriand ekkor még nem a katolikus vallást hirdette. Hite keresztény volt, ahogyan azt Fontanes-nak írt levelében is kifejtette Mme de Staël *Németországról [De l'Allemagne]* című könyvének második kiadásával kapcsolatban:

„Nos, kedves barátom, el kell mondanom, mit gondolok erről az új irodalmi irányzatról; igaz, ha ellenzem a benne foglalt rendszert, talán éppoly esztelennek tűnök, mint ellenfelem. Mint tudja, az én ostobaságom az, hogy mindenütt *Jézus Krisztust* látom, ahogy Mme de Staël a *tökéletességet*. Szerencsétlenségemre ugyanazt hiszem, mint Pascal, hogy egyedül a keresztény vallás adhat választ az ember kérdéseire.”¹⁷

A kereszténység szelleme című apológia tehát fantáziadús és költői bocsánatkérés, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a keresztény vallás költőibb és termékenyebb, mint más vallások.

Míg az *Értekezésben* a szerző a történelmi ciklusok koncepcióján alapuló narratív történetírás hagyományát követi, amely bizonyos értelemben megtagadja a Történelem értelmét, és végzetszerűségbe taszítja az embereket, *A kereszténység szellemében* a Történelem nyitottá válik, és a keresztény hit az, ami a Történelemet irányítja, így lesz értelmük a történelmi eseményeknek. Ez az értelem a vallásban található meg, és nem összeegyeztethetetlen a haladás eszméjével. Ebben a felfogásban a Történelem többé már nem úgy halad előre, mint a folyók, egyszer s mindenkorra meghatározott módon, hanem úgy burjánzik, mint az élet, és állandóan mozog, változik, mint a világegyetem és a csillagok mozgása. Ez az organikus kép strukturálja *A kereszténység szellemét*, ahol minden egy középpont körül fejlődik:

„A világ szépségei csak látszólag követik egymást, a valóságban állandóak. Egy jelenet, amely számunkra elhalványul, más nép

¹⁷ Levél M. de Fontanes-nak. In: CHATEAUBRIAND (1797) i. m. 1266.

számára színekben pompázik; nem a látvány, hanem a néző változik. Isten így tudta művében egyesíteni az *abszolút* időtartamot és a *progresszív*, előre haladó időtartamot: az előbbit az időben, az utóbbit a térben helyezte el [...].”¹⁸

Chateaubriand bocsánatkérése minden teológiai zsargontól mentesen új szabadságot, új stílust vezet be a keresztény gondolkodásba, és megteremti a romantikus újkereszténység új nyelvezetét Franciaországban a Forradalom után. Az ő írásai révén ölt archetipikus formát a gótikus művészet esztétikája és a középkor iránti csodálat.¹⁹

A kereszténység szellemében a romok esztétikája a természetes és a mesterséges kettős játékát működteti; a gótikus műemlékek építészeti formái költői és metaforikus alapként szolgálnak a természet csodáiról szóló részhez illusztrációként illesztett *Atala* című regény amerikai tájainak ábrázolásához; természetes és fenséges szépséggé válnak, amelyek megnyílnak a végtelen felé. A szemlélő így azonosíthatja az épületet a természeti tájjal:

„Amikor ezek a templomok összeomlanak, csak az elszigetelt romok maradnak, amelyek között csillagokat, felhőket, hegyeket, folyókat és erdőket láthatunk fentről és a távolból. Azután egy optikai illúzió révén a horizont visszahúzódik, és a levegőben lebegő galériák sziluettjei jelennek meg az ég és a föld hátterében.”²⁰

A látvány belülről kifelé fordul, összekötve az eget a földdel. Ugyanennek a poétikai eljárásnak köszönhető, ahogy a következő, ismét *Atalából* vett leírásban a természet átalakul a szerző tolla nyomán, és a tökéletes, teremtett szépséget jeleníti meg az építészeti metaforák segítségével:

„A folyó vizek fölött lebegve, a sziklákon és a hegyeken csoportosulva, a völgyekben elszórtan, mindenféle formájú, mindenféle színű, mindenféle illatú fák kapaszkodnak össze, keresztezik egymást, a levegőbe emelkednek, olyan magasságokba, hogy belefárad a tekintet. Vadszőlők, begóniák és tőkvirágok ölelkeznek a

¹⁸ Uo. 559.

¹⁹ Ld. Anikó ÁDÁM: A la frontière du public et du sacré. La cathédrale gothique. [A publikus és a szent tér határán. A gótikus katedrális.] In: Uő: *Du vague des frontières. [A határok bizonytalansága.]* Paris, L'Harmattan, 2015. 11–23.

²⁰ CHATEAUBRIAND: (1797) i. m 884.

fák tövében, felkúsznak ágaikra, felkapaszkodnak az ágak csúcsára, a juharfáról a tulipánfára, a tulipánfáról a mályvára lendülnek át, ezernyi barlangot, ezernyi boltozatot, ezernyi oszlopcsarnokot alkotva.”²¹

Ez a részlet nemcsak azért jelentős, mert egyfajta fordított romesztétika (itt a természet épít valódi romokat), hanem azért is, mert a költő által használt igék emberi arcot adnak a természetnek. A természet és az ember egymásra hatásának logikája létrehoz egy poétikát, amely tehát arra készíti Chateaubriand-t, hogy az irodalmi hagyományból és az amerikai útleírásokból kölcsönzött forrásait módosítsa, és így integrálja őket a saját szövegébe. Újra szerkeszti az általános keretet és a belső elemeket egymásba csúsztatja, felcseréli az attribútumokat, így egy újfajta tájleírás születik. Maga a leírás rendje felfordul, átrendeződik, hogy a szerző szándékait szolgálja. Ezt egyfajta csúsztatott poétikának nevezhetjük, ennek segítségével jelenik meg a természet a szövegben úgy, mint az isteni építőmester alkotása. A természetet építészeti kategóriák, míg a gótikus műemlékeket természeti terminusok segítségével ábrázolja.

Az *Atala* című regény prologusának első részében, ahol az amerikai folyókat festi le a szerző, és amely a Meschacebé [Mississippi] szörnyű áradásainak képével zárul, John Bartram amerikai botanikustól és utazótól, valamint Bernardin de Saint-Pierre francia preromantikus írótól is kölcsönzött részeket csúsztat egymásba: Chateaubriand az amerikai utazó beszámolóiban talált virágokat a természet képzeletbeli építőmesterének a kezébe adja.

A romantika kontempláció-elméletének megfelelően a passzív szemlélődést aktív reflexiónak kell követni. Chateaubriand leírásai mindig érzékszervi megközelítéssel kezdődnek. Ez az első lépés a természet, a külvilág felé, amelyet elmélkedés kísér, de a költő soha nem megy el addig, hogy absztrahálja az érzékletet. Nem elszakadni akar a külvilágtól, hanem kiterjeszteni lényét, egészen addig a pontig, amíg elveszíti saját fizikai határainak tudatát. Ezt a jelenséget illusztrálja a szintén az *Atalából* vett idézet: „Atala egyik kezét a vállamra tette, és mint két hattyú, úgy szeltük át a magányos hullámokat.”²²

A természet érzékletek segítségével megragadható tökéletes harmóniájáról szól a következő idézet is az *Atalából*, amely egy vízparti tájat ír le; a színes jelzők a látványt hangsúlyozzák, a táj térbeli tagolása pedig a folyó mozgásának logikáját követi:

²¹ CHATEAUBRIAND (1993) i. m. 43.

²² Uo. 67.

„[...] a két oldalsó vízfolyáson a pisztácia és a tavirózsa úszó szigetei emelkednek ki a partok mentén, sárga rózsáik kis zászlóként lobognak. Zöld kígyók, kék kócsagok, rózsaszín flamingók és fiatal krokodilok utaznak ezeken a virághajókon, majd a virágtutaj, aranszínű vitorláit a szélben lobogtatva, álmosan ér partot a folyó valamelyik eldugott öblében.”²³

A részlet szinkretizmusról árulkodik, amelynek alapelve a természet harmóniáin keresztül az isteni jelenlét intuitív érzékelése. A keresztény René az *Atala* előzményeit elmesélő *René* című regényben kiábrándul Európából és Amerika felé veszi az útját, de képtelen a természethez közelebb álló „vadembereket” intuitív módon látni. Az *Atalában* viszont az író narrátor elhatárolódik korának az amerikai indiánokról alkotott nézeteitől. Toleranciára törekvő szellemisége szerint a „vadembereknek” megvan a maguk természetvallása és kultúrája; a regényben a tragédiát éppen az okozza, hogy Atala, az indián főhős nő érzéki természetvallása alapján naivan és szó szerint értelmezi a kereszténységet.

Ez a természetvallás mély kapcsolatot teremt a mérhetetlenség és a bensőségesség között, és érzelteken alapuló belső harmóniát hoz létre, lehetőséget adva az embernek a transzcendencia intuitív megragadására. A költő képzelete biztosítja az átmenetet a természetes érzékiség és a költői alkotás között. Isten fizikai megtapasztalása elválaszthatatlan a táj poétikájától, mivel a transzcendencia intuícója egyszerre érzéki és esztétikai.

„Mondhatnánk, hogy az ember Isten megtestesült gondolata, és hogy a világegyetem az érzékelhetővé tett képzelete. Azoknak, akik a természet szépségét egy felsőbbrendű intelligencia bizonyítékeként fogadták el, rá kellett volna mutatniuk egy dologra, ami a csodák körét óriási mértékben kitágítja: ez pedig az, hogy a mozgás és a nyugalom, a sötétség és a fény, az évszakok, a csillagok vonulása, amelyek sokféleképpen díszítik az univerzumot, csak látszólag váltakoznak, a valóságban örök időktől fogva állandóak.”²⁴

Az „abszolút időtartamot” és a „progresszív időtartamot”, az időt és a kiterjedést így az őket szemlélő ember kapcsolja össze. A végtelen érzékelése csak a

²³ Uo. 42.

²⁴ CHATEAUBRIAND (1802) i. m. 558.

szemlélődés és a költői képzelet révén lehetséges, amely a művészet segítségével teszi érzékelhetővé az érzékelhetetlen tökéletességet a színeken, a hangokon, az illatokon, a mozgáson és a formákon keresztül.²⁵

A kereszténység szelleme című műben, valamint az *Atala* című regényben Chateaubriand az érzékelés korlátait meghaladó képzeletet tehát a nyelv segítségével szólaltatja meg. Az isteni szépség természetes érzékelése a reflexió előfeltétele, amely azután az alkotó folyamatban ölt testet, hogy az allegorikus írás és a szakrális retorika segítségével ragadhassa meg az isteni és az emberi rend közötti harmóniát.

²⁵ Ld. Anikó ÁDÁM: Espace fini, espace infini. La poétique de la contemplation dans *Le génie du christianisme* de Chateaubriand. [Véges és végtelen tér. A kontempláció poétikája Chateaubriand *A kereszténység szelleme* című művében.] *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Romanica*, 19. évf., 1999. 79–83.

